

Oskar Looritsa päev 2020

Eesti Kirjandusmuuseumis
9. novembril 2020

Teesid ja kava

EKM Teaduskirjastus
Tartu 2020

Toimetajad: Ave Goršič, Risto Järv
Keeletoimetajad: Asta Niinemets, Kadri Tamm
Kujundaja ja küljendaja: Pille Niin

Korraldajad: Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv ja folkloristika osakond, Eesti-uuringute Tippkeskus.

Korraldustoimkond: Ave Goršič, Tõnno Jonuks, Risto Järv, Mare Kõiva, Mari Sarv, Liina Saarlo

Oskar Looritsa päeva korraldamist toetavad EKM baasrahastusprojektid EKM 8-2/20/2 ja EKM 8-2/20/3 ning Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus).

Eesti Kirjandusmuuseum

Esikaanefoto on üles võetud Soome Kirjanduse Seltsi ees 1927. aastal (ERA, DF 629).

↳ Oskar Loorits 1933. aastal. Foto Richard Viidebaum (ERA, Foto 224)

Konverentsi koduleht:

<http://www.folklore.ee/CEES/2020/loorits>

ISBN: 978-9949-677-81-8 (pdf)

Oskar Looritsa päev 2020

Pühendatud Eesti Rahvaluule Arhiivi asutaja Oskar Looritsa 120. sünniaastapäevale 9. november 2020

Eesti Kirjandusmuuseum // MS Teams

Oskar Loorits (1900–1961) oli mitmekülgne teadlane, kes esindas oma ajastu rahvusvahelisi folkloristika- ja rahvausundiuuringuid, integreerides oma uurimismaterjali laiema kultuuripildiga. Teisalt oli ta karismaatiline isiksus, kes suutis algatada Eesti Rahvaluule Arhiivi loomise ja panna aluse etnoloogilisele koolkonnale eesti folkloristikas, mille mõju võib näha nii arhiivikogude struktuuris kui ka eesti folkloristika edasises arengus. Rahvusvahelises folkloristikas on Oskar Loorits tuntud eelkõige usundiuurijana, sellesse valdkonda kuulub ka tema peateos „Grundzüge des estnischen Volksglaubens“ (1949–1960).

Oskar Looritsa kaasaja poliitilised ja ideoloogilised raamid on aidanud kaasa tema folkloristlikule tegevusele, ühelt poolt inspireerides ning teisalt kujundades ümber fookuseid. Varasemalt on tähistatud Oskar Looritsa sünnipäeva iga viie aasta tagant toimunud konverentsidel ja seminaridel, neist suurim on olnud 1990. aastal peetud rahvusvaheline konverents, kus peeti ligi 80 ettekannet.

Sel keeruliselt kulgenud 2020. aastal on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristid otsustanud hakata tähistama Oskar Looritsa päeva, mis toimub esmakordselt 9. novembril 2020 Eesti Kirjandusmuuseumis.

Oskar Loorits ja Samuel Sommer Liivi rannas 1933. a.
(EKLA, A-4:634)

Oskar Looritsa etnogenees

Madis Arukask

Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond

Oskar Looritsa humanitaarteaduslik tegevus oli alati ka ideoloogiliselt laetud. Tema töödes põimub folkloorne uurimisaines küsimustega rahva maailmavaatest, meelelaadist, kultuurimõtjude suundadest ning etnokultuurilisest päritolust tervikuna. See on talle iseloomulik nii sõjaeelses Eesti Vabariigis töötades kui ka hiljem eksiilis väliseestlaste diasporaa probleemistikuga tegeldes.

Eestlaste päritoluküsimus oli kahtlemata aktuaalne juba 19. sajandi ärkamisajast. Enne Teist maailmasõda olid eesti teadusringkondades tuttavad ideed läänemeresoomlaste tuleku seostest arheoloogilise kammkeraamika kultuuri levikuga, millesse Loorits suhtus mõnetise kahtlusega. Loorits on neid väheseid folkloriste, kes rahvausu-alaste uuringute seisukohalt on tahtnud eestlaste päritolu teemadel kaasa rääkida ning leidnud, et folkloristika panus siin arheoloogia, keeleteaduse jm kõrval oluline on. Iseloomulikult jäi Loorits eestluse päritolu ja olemuse määratlemisel ida-lääne teljel idalise orientatsiooni pooldajaks. Selle tõestuseks ja kinnitamiseks läksid ta teaduslikes ning publitsistlikes kirjatöödes käiku nii faktuaalsed kui ka emotsionaalselt laetud argumendid, mille sümfoonia on mõjutanud eesti mõttelugu läbi erinevate riigikordade ja aegade tänapäevani.

Oskar Loo üliõpilasena 30.05.1922
(EKLA, A-137:2)

Loodusust Oskar Looritsa ja metsausust Valdur Mikita malli järgi

Mall Hiemäe

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv

Oskar Looritsa teoses „Eesti rahvausundi maailmavaade“ (1932: 66) leidub hinnanguline määratlus soomeugri rahvaste usundi kohta: see on „suur ja sügav loodustunne kuni harda ja anduva austuseni“ (asjakohane näide maride suhtumise kohta loodusobjektidesse kui inimesega võrdväärseisse). Kontseptsioon inimese samaväärsusest muu loodusega on äratanud tähelepanu hiljemgi – ja mitte pelgalt humanitaarias – alates 20. sajandi lõpukümnenditest. Ent määratlustes „eestlased kui loodusrahvas“ on ühtaegu toimunud tähendusnihe. Ettekandes vaatlen mõiste „loodusrahvas“ ja „metsarahvas“ lähtealuste erinevusi ning muutusi üldkeeles.

Loorits, Oskar 1932. *Eesti rahvausundi maailmavaade* (Elav teadus 12).
Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Koos lähemate sugulastega 1925. või 1926. aastal
(EKLA, A-137:23)

Materia magica Eestis

Tõnno Jonuks

Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond

Maagiauuringud põhinevad enamasti sõnalistel teadetel. Materiaalseid allikaid, nii vähe kui neid ka Eestis kogutud ja dokumenteeritud, on kasutatud küll illustratsioonideks maagilistele teadetele, kuid mitte allikaliigina iseenesest. Annan selles ettekandes põgusa ülevaate maagiaks kasutatud esemetest Eesti muuseumikogudes ja keskendun ennekõike sellele, kuidas need museaalideks on saanud, muuhulgas ka Oskar Looritsa püüetele säilitada *materia magicat*.

Oskar Loorits ja Julius Mägiste
(EKLA, A-137:27)

Arhiivijuhataja argimured

Risto Järv

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv

Loomulikult Looritsat teame ennekõike teadlasena ta uurimusi tõttu, mis loovad hõlmavaid süsteeme harali rahvapärimuses. Arhiivi kasutajad jälle vajavad sageli siiani tema struktureeritud kartoteeke ehk Eesti Rahvaluule Arhiivi esimest „infosüsteemi“, mis pälvis huvi ja taaskasutamist teistegi rahvaste poolt. Kõige selle loomise, teadustöö ja arhiivikorralduse kõrval on ERA asutaja ning selle esimene juhataja pidanud aina tegelema sellega, millega administreerijad ikka – asutuse argimuredega. Mõned suuremaks tõusnud teemad leiame ta artiklitest ning ajastu ajalehtedest, kirevamat tagamaad selle kõige taustal on aga hoidnud meta-arhiiv – ERA seeria Eesti folkloristika ajaloo materjalid (EFAM).

Ettekandes teen põgusa sissevaate EFAMi kolme kausta, teemaks suhted teiste asutustega ERA algusaegadel. Dokumente lehitsedes leiab pea sajandi vanuse arhiivi argibürokraatia teemades hulga paralleele tänapäeva tuultega: arutluse all on arhiivitöötajate arhiivaarsuse ja teadustöö suhe ning mahud, rahvaluuleteemade meedias populariseerimise liigne akadeemilisus, kajastuvad kurnav eelarveridade klapitamine Hariduse- ja Sotsiaalministeeriumi ning Kultuurkapitali ja muude lisataotluste vahel, samuti erimeelsused arhiivimaterjali publitseerijatega ning rahvaluule keskarhiivi ja paralleelkogude teema. Värvikas on mapp „Suhted ERMiga“: algselt ERMi juures autonoomse ERA puhul on 1931. aastast ERMi sihtasutuse loomise järel suund „eri osakondades tehtava töö ühtlustamisele“, mistõttu leiame eriarvamusi administratsiooniga, süüdistusi ja nende tagasitõrjumist. Arhiivijuhataja artiklite ja kirjade mustandites on argimurede hääl aimatav ka artiklitesse jõudnu väljajättest, teistelt saadud kirjade osas reageeringus – punasega allajoonimistes.

Koos rahvusteaduste üliõpilaste (Lauri Kettunen, Julius Mägiste, Villem Ernits) ja tundmatutega. (EKLA, A-137:28)

ERA ja erakogud. Oskar Looritsa konfliktist Samuel Sommeriga

Andreas Kalkun

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv

Eesti Rahvaluule Arhiivi asutamise üks tähtsamaid põhjuseid oli eri institutsioonide ja isikute valduses olevate rahvaluulekogude koondamine ühe keskarhiivi valdustesse, mis tagaks kogude terviklikkuse, säilimise ja kättesaadavuse uurijatele. 1925. aastal pani Oskar Loorits kirja Eesti Folkloristliku Arhiivi asutamisprojekti, milles visandas paari aasta pärast asutatud ERA tegutsemise põhimõtted. Juba esimene punkt selles manifesteeris: „Kogu Eesti sõnaline vanavara tuleks tingimata koondada ühe asutuse juurde, sest ainult niiviisi võimalduks kõige paremini tema teaduslik ümbertöötamine.“

1926. aastal algas Samuel Sommeri ja Piirimaade Seltsi poolt organiseeritud seto rahvaluule kogumise aktsioon. Sommer sai esialgu juhiseid rahvaluulekogumise organiseerimiseks professor Eisenilt, kuid hiljem tegi koostööd ka Oskar Looritsaga, kes pärast Sommeri kogu esimese osa üleandmist ERAle andis mitmeid soovitusi edaspidiseks kogumistööks. 1932. aastal andis Samuel Sommer esimese osa oma seto rahvaluulekogust ERAle ametlikult üle. 1930. aastate keskel lõpetas aga Samuel Sommer koostöö Eesti Rahvaluule Arhiiviga ega deponeerinud oma kogutud materjali enam sinna. Selle tagajärjeks oli kurioosne olukord, kus ERA nõudmisel võeti lühiajaliselt Sommeri kõik seni veel üle andmata rahvaluulekogud muinsuskaitse alla. Sommeri kaebuse peale tühistas siiski Riigikohus 1935. aastal Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi otsuse ning Sommer võis kogud enda omandisse jätta.

Sommeri ja Looritsa konflikt teeb nähtavaks, kuidas distsipliini ja institutsioonide ajalugu on alati seotud ka inimsuhetega. Lihtne oleks kuulutada see osa distsipliini minevikust kuluaari- või koridori-vestluste hulka kuuluvaks, kuid tõsisema ajaloohuvi korral tasuks asju lähemalt uurida.

Kratist krattimiseni

Mare Kõiva

Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond

20. sajandi alguses kasutasid teadlased erinevaid ja sagedasti ka segameetodeid – psühholoogias, keeleteaduses, võrdlevas usundi-uurimises, ka kartografeerimises ja allikakriitilistes ajaloo-uuringutes peeti silmas sotsiaalse kihistumise mõjutusi jm, et selgitada muistendeid ja usundilisi jutte müütiliste olendite kohta. Üks sobiv kirjeldamisviis oli ja võiks olla näiteks ajaloolise reaalsuse kontseptsioon, mis annab soodsa võimaluse jälgida isiksusekeskseid mõjutusi. Üks suuna esindajaid Will-Erich Peuckert (1967: xii) defineeris muistendeid kui meie igatsuste ajalugu (*die Geschichte unseres Verlangens*) ja rõhutas, et igal sündmusel võivad olla erinevad aspektid, seega on olemas mitu maailma selgitust, mis näivad kehtivat, ratsionalistlik ja intellektuaalne maailmavaade võib olla vaid üks mitmest.

Kasutades ja mõnevõrra imiteerides Oskar Looritsa lähenemisviisi (lingvistilis-kartografeeriv, ajalooline ja võrdlev, etnopsühholoogia jm uurimisviiside elementidega meetod, innustunud rahvajutu-kataloogidest ja samas neid teiste vaatlemisviiside kasuks hülgav) vaatlen kratti ja krattimist. Kasutan Oskar Looritsa algatusel loodud korpusi, tema kirjutisi ja muid trükiseid. Teema sobib tänasesse kultuuri- ja mõisteruumi oma jõulise jätkueltu ja tegelikult ka saatanliku aktuaalsuse tõttu.

Lendavad tulemaod on tuntud peaaegu kogu slaavi maailmas, sh Balti riikides ja soome-ugri rahvaste seas: see pärimus ulatub mitmele kontinendile. Rikkust toovad vaimud, nende omandamine ja käitumine, nendega seotud töötused on laialt tuntud motiivid. Eestlased kasutasid nende kohta kümneid nimetusi, kuid vähemalt viis neist olid tuntud peaaegu kogu Eesti alal. Ettekandes vaatlen lähemalt eestivene (1920.–1940. aastatel Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu-

tud materjalid), eestirootslaste ja Rootsi, liivi jt läänemeresoomlaste ning mõnevõrra slaavi paralleele, sh olendite iseloomu, ilmumiskujusid, päritolu, omavahelisi suhteid ja dialoogi inimestega jm aspekte.

Peuckert, Will-Erich 1967. *Pansophie. Ein Versuch zur Geschichte der weißen und schwarzen Magie*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

Uurimistööd toetasid EKM projekt EKM 8-2/20/3 ja Eesti-uuringute Tippkeskus, TK-145

Tartu Kommertskooli õpilastega purjekaga liivi rannas
(EKLA, A-137:33)

Vana-Laitsnas koos abikaasa Elleniga
1933. aasta augustis. (EKLA, A-137:279)

Isikud, institutsioonid ja mõttelised võrgustikud eesti folkloristikas

Mari Sarv

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv

Ettekanne ajendub mind mõne aasta eest tabanud vajadusest mõista, kuidas on kujunenud mõttevõrgustikud või teadusparadigmad eesti folkloristika ajaloos, kuidas neid on mõjutanud teadlaste omavahelised suhted, institutsionaalne kuuluvus ja ideoloogilis-poliitilised olud. Teadlase uurimisteemad ja suunad võivad kujuneda erinevate tegurite mõjul: isiklikud kogemused ja huvid, õpetaja või juhendaja suunamine, teadlaste isiklikud kontaktid, institutsionaalsed valikud ja ülesanded, ühiskondlik nõudlus, rahastusvõimalused (mis tihti on seotud üldisemate ideoloogilis-poliitiliste oludega) jm. Teaduse valdkondlike arengute ja üldisemate suundumuste kujunemise taga on alati konkreetsed inimesed oma valikute ja eelistustega, aga ka persoonidena oma mõttejõu ja tegutsemisega.

Varasematest aegadest aru saamiseks intervjuueerisin vanema põlvkonna folkloriste Pille Kipparit, Mall Hiimäed, Ingrid Rüttilt, Paul Hagu, koos Andreas Kalkuniga Kristi Salvete, kirja teel küsitlesin Arvo Krikmanni, lisaks sellele kasutasin mitmesuguseid elu- ja ajaloolisi kirjutisi, uurimusi ja muid teadmiskilde.

Ettekandes püüan visandada erinevatele allikatele tuginedes eesti folkloristide mõttelis-institutsionaalse võrgustiku ning vaadata, kas ja kuidas see on suunanud Eesti folkloristika uurimissuundade kujunemist.

1936. aasta veebruaris (EKLA, A-137:296)

Oskar Looritsa liivi folkloori kogu

Tuuli Tuisk

Tartu Ülikool, eesti murrete ja sugulaskeelte arhiiv

Oskar Looritsa teekond liivlaste ja liivi keele juurde algas 1920. aastal, mil ta osales Tartu Ülikooli läänemeresoome keelte professori Lauri Kettuneni abilisena liivi ekspeditsioonil Põhja-Kuramaal. Sellest ekspeditsioonist sai alguse Looritsa suur ja siiras huvi liivlaste ja liivi keele, eriti aga liivi etnograafia ja rahvaluule vastu. Looritsa liivi folkloori kogu Eesti Rahvaluule Arhiivis sisaldab äärmiselt olulist liivi keelt ja kultuuri puudutavat ainetikku. See 1920. aastatel kogutud mahukas kollektsoon sisaldab materjale kaheteistkümnest liivi külast. Kogu koosneb 18 kvartformaadis mapist ja kaheksast suurest sedelkartoteegikarbist. Mapid sisaldavad nii liivikeelseid rahvaluuletekste kui ka tekstide saksakeelseid tõlkeid. Sedelkartoteek sisaldab peamiselt liivi etnograafilist sõnastikku. 2013., 2014. ja 2016. aastal kogu digiteeriti ja tehti digitaalsel kujul huvilistele kättesaadavaks.

Riias 1937. aastal (EKLA, A-137:607)

Oskar Loorits uue vaimsuse prohvetina

Ülo Valk

Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond

Oskar Looritsa ulatusliku loomingu üks tunnuseid on silmatorkav autoripositsioon, mis eriti jõuliselt avaldub publitsistikas, aga tõuseb esile ka tema teadustöodes, kus uurimismaterjali esitlemise kõrval võib ikka leida üleskutseid, etteheiteid, kiitusi ja manitsusi. Kristlasena vastandas ta end härraskirikule kui võõra vaimulaadi kandjale, mõistis hukka saamahimu ja muud pahed ning kirjeldas oma ühiskondlikku rolli ühes 1934. aastal tehtud ülestähenduses järgmiselt: „Tahan täita kuradi funktsiooni meie mädas ühiskonnas ja karistada põrgutulega meie patuste leegioni korrumpeerund juhtkonnas.“ (Tasa 2008: 101) Otsekui Vana Testamendi prohvet sõitleb ta väärituid, südametunnistusetu ja mannetuid rahvusaaslasti nii Eestis kui ka teispool raudset eesriiet. Euroopa moodsas tsivilisatsioonis valitsevale hingelisele tühjusele vastandab Loorits loodusläheduse, vaimsuse ja idamaade tarkused. Tahes-tahtmata haakub tema sõnum 20. sajandil toimunud suurte muutustega lääne usundiilises maailmapildis, kus institutsionaalselt korraldatud religiooni on hakanud üha enam asendada vaimsed õpetajad ja koolitajad oma heterogeensete vaadetega, mis pakuvad alternatiive ettekirjutatud tõdedele. Ettekandes tuleb juttu Looritsa ideedest, mis on kooskõlas uue vaimsusega ning valmistavad ette tänapäevast Eesti rahvausundit.

Tasa, Monika 2008. *Rahvusteadlane Oskar Loorits ja tema kaasaeg (1920–1940)*. Magistritöö. Tartu: TÜ Filosoofiateaduskond (<https://dspace.ut.ee/handle/10062/26098>).

Oskar Loorits ja Edgar Kant Liivi rannikul 1937. aastal
(EKLA, A-137:608)

Veebinäitus

Oskar Loorits 120

Näituse kuraator Olga Ivaškevitš

Oma suhteliselt lühikese elu jooksul jõudis Oskar Loorits teha palju – tundub, et mitme eest, ning mõjutada märkimisväärselt paljusid inimesi nii Eestis kui välismaal. Teadlasele kohaselt ei lõppenud kõik ei pensionile jäämise ega ka lõpliku lahkumisega. Loorits elab edasi oma kirjutistes, uurimustes, arhiivides, fotodel, mälestustes, jätkates nii toimimist ja mõjutamist.

Kuigi näitusel kajastuvad sündmused ja mälestused peamiselt 20. sajandi esimesest poolest, pole see terviklik isikunäitus minevikust, vaid väike mosaiigitükk Oskar Looritsa tohutust pärandist isiku, teadlase ja rahvaluulearhiivi rajajana.

Veebinäituse koostamisel püüdsin kasutada kõiki Eesti Kirjandusmuuseumis asuvaid kogusid ja vähesel määral materjale teistest mäluasutustest. Näitus ei ole ammendav, kuid eesmärk on pakkuda maksimaalselt informatiivset ja mitmekülgset külastuskogemust. Näitusel ei kajastu Oskar Looritsa isiklik kirjavahetus, mis on hoiul Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, ega ka oluliselt tema tegevus välismaal.

Dr. Oskar Loorits jt. automatkal, Paide lähedal.
Foto: Richard Viidebaum, 1933 (ERA, Foto 216)

Oskar Loorits, Herbert Tampere jt, Elvas .
Foto: Richard Viidebaum, 1933 (ERA, Foto 220)

Kava

11.00

avasõnad ja tervitused

Martin Eessalu, Eesti Kirjandusmuuseumi direktori ülesannetes
Tarmo Soomere, Eesti Teaduste akadeemia president

»»

juhatab Ave Goršič

Madis Arukask: Oskar Looritsa etnogenees

Mall Hiimäe: Loodusust Oskar Looritsa ja metsausust Valdur Mikita malli järgi

Mare Kõiva: Kratist krattimiseni

Mari Sarv: Isikud, institutsioonid ja mõttelised võrgustikud eesti folkloristikas

14.00

juhatab Ergo-Hart Västrik

Ülo Valk: Oskar Looritsa uue vaimsuse prohvetina

Tõnno Jonuks: *Materia magica* Eestis

Tuuli Tuisk: Oskar Looritsa liivi folkloori kogu

15.45

juhatab Piret Voolaid

Andreas Kalkun: ERA ja erakogud. Oskar Looritsa konfliktist Samuel Sommeriga

Risto Järv: Arhiivjuhataja argimured

»»

Olga Ivaškevitš: veebinäituse „Oskar Loorits 120” tutvustus

»»

Eesti Kirjandusmuuseumi ja SA Setu Kultuuri Fondi vastastikuse mõistmise memorandumi allkirjastamine

Eesti Kirjandusmuuseumi ja Eesti Pärimusmuusika Keskuse ühiste kavatsuste lepingu allkirjastamine